

Бешкемпирова А.И.

ТУУРАНДЫ СӨЗДӨРДҮН ТҮРКОЛОГИЯДА ИЗИЛДЕНИШИ

Бешкемпирова А.И.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОДРАЖАТЕЛЬНЫХ СЛОВ В ТЮРКОЛОГИИ

A.I. Beshkempirova

RESEARCHING IMITATIVE WORDS IN TURKIC

УДК: 494.3:8.08

Бул макалада тууранды сөздөрдүн түркологияда анын ичинде кыргыз тил илиминде илимий аспектинде изилдениши каралат.

Негизги сөздөр: *табыш тууранды, элес тууранды, туюм тууранды, образдуулук, элестүүлөк.*

В этой статье рассматривается изучение подражательных слов в научном аспекте в тюркологии, в том числе в кыргызском языкознании.

Ключевые слова: *звукоподражательные, образные слова и ощущение, образность, тюркологии, междометия, подражательные слова.*

The article deals with the study of imitative words in scientific aspect in turkic languages as well as in kyrgyz linguistics.

Key words: *onomatopoeic, imaginative words and feeling, imagery, turkology, interjections, imitative words.*

Тууранды сөздөрдү лингвистикалык окуунун алгачкы жаратуучусу болуп Н.И.Ашмарин эсептелет. Негизинен, Н.И.Ашмарин түркология илиминде тууранды сөздөргө кайрылып, атайын иликтөө жүргүзгөн окумуштуу катары белгилүү. Ал аталган лексеманы көбүнчө түрк жана европа тилдерине мүнөздүү деп табат. Ар кандай маанайдагы жана биологиялык процесстер (кубануу, ыйлоо, ыткытуу, коңурук тартуу) өзгөчө мимемалардын пайда болуусуна база болорун белгилейт. Окумуштуу аларды «отпечаточные слова» деп атайт. Ошондой эле изилдөөдө анын кандай процесстерден өткөндүгүн, кандай өзгөрүүлөргө учураганын эске алуу керек экенин эскертет. Ал «Чуваш мимологиясынын негиздери» [1. 143-158] аттуу эмгегинде тууранды сөздөрдүн классификациясын берет. Окумуштуу бул сөздөрдүн кандайдыр бир деңгээлде лексикалык маанини туюндураарын белгилеген. Алардын түзүлүшүн, типтерин берип, өзүнүн алгылыктуу теориялык жана практикалык жыйынтыктарын чыгарат. А.И.Ашмарин 1918-жылы Чуваш студенттеринин курултайында «Основы чувашской мимологии» аттуу доклад окуп, анда тууранды сөздөргө токтолуп, аларды беш топко бөлгөн [2. 10]. Аталган докладында окумуштуу үндөрдүн физиологиясына токтолуп, ар бир бөлүмгө байланыштуу тууранды сөздөргө физиологиялык өңүттөн мүнөздөмө берген. Ошондой эле тууранды сөздөрдү тилдин эң байыркы абалын айкындоочу кубулуш катары карап, тилдин пайда болушу, өнүгүшүндө баалуу материал экендигин белгилеген. Анын эмгектери тууранды сөздөрдүн табиятын биринчилерден болуп изилдеген иликтөө катары бүтүндөй түркологияда өз орду бар татыктуу эмгек экендигин айтпай коюуга мүмкүн эмес.

Бирок биздин пикирибиз боюнча, түрк тилиндеги тууранды сөздөрдү өз алдынча сөз түркүмү катары кароо, түркология илиминин негиздөөчүсү Махмуд Кашгариден башталат. Алсак, Махмуд Кашгаринин «Дивану-лугат-ит-түрк» аттуу сөздүгүндө 400дөн ашык тууранды сөздүн тектеш түрк тилдеринен жыйналып жазылгандыгы илимий адабияттарда белгиленип жүрөт. Өз ишибиздин жүрүшүндө алынган мисалдарыбыз тууранды сөздөрдүн изилдениши М.Кашгариден башталарын тастыктайт. М: 1) *Ol anı urdı çad ätmädi – ал аны урду, ал кыңк этпеди* [3. 334]. *Ага чейин кыңк этип, Айттууга киши жок болду.* [4. 47]. 2) *Çad çuq – чак-чук, карс-курс* [3. 334]. *Мылтык атып тарс коюп, Добул согуп карс коюп.* [5. 306].

Түрк тилинин лексикасында Н.К. Дмитриевдин ойлору эң негизги маанилүү орундардын бирин ээлейт. Ал түрк тилинин огуз тайпасындагыларды 1) табыш тууранды сөздөр (звукоподражания); 2) жарык дүйнөдөгү көрүнүштөрдү жана кыймыл-аракеттерди тууроо (подражания явлениям света и движения); 3) тирүү организмдин ичиндеги көрүнүштөрдү тууроо (подражания явлениям протекающим в живом организме); 4) балдардын сөздөрүн тууроо (детские слова) [6. 85] деп бөлүп, төмөнкүдөй тыянак чыгарат: «Европалык тилдерде туурандылар формалдуу түрдө сырдык сөздөрдөн эч нерсени менен айырмаланбайт, ал эми түрк тилдеринде морфологиялык табияты мүнөздүү түрдө сакталат [6. 60]». Ошондой эле түрк тилинде тууранды сөздөр оозеки сүйлөшүүдө эле эмес, адабий тил катары да колдонуларын айтат.

Түрк тилинде тууранды сөздөрдүн изилденишине бир топ окумуштуулар: А.Н.Кононов «Грамматика современного турецкого литературного языка» [1965]; М.Кудайкулиев «Подражательные слова в туркменском языке» [1962]; У. Абдрасулов «Структура подражательных слов в узбекском языке» [1972]; А.И. Искаков «Подражательных словах в казахском языке» [1951]; С.Кудайбергенов «Подражательные слова в кыргызском языке» [1981] ж.б. өз салымдарын кошуп, алгылыктуу пикирлерди айтышкан.

Ал эми көрүнүктүү түрколог А.Н. Кононов Тууранды сөздөрдү маанилик жагынан табыш тууранды жана элес тууранды, жасалышы жагынан тубаса тууранды жана туунду тууранды деп бөлүштүрүп келип, мындай тыянакка келет: «Сырдык жана тууранды сөздөр толук маанилүү сөздөрдөн болуп саналбайт жана өзүнчө сөз түркүмү катары кабыл алынбайт [7. 365-372]» – дейт. Ушундай көз карашты башка окумуштуулардын эмгектеринен да көрүүгө

болот. Алсак, казак тилин изилдеген окумуштуу А.Байтурсынов [8. 242] тууранды сөздөрдү өзүнчө сөз түркүмү катары карабайт. Ал сырдык сөздөргө кошуп, аларды үч топко бөлөт:

1) учурдук сырдык сөздөр (моментальные междометия): лап, жалт, бырт, так, шык, жулт, тырс, кырс ж.б.;

2) Чакыруу сырдык сөздөр (звательные междометия): эй!, күс-күс (төөнү чакырганда), көйт-көйт (итти чакырганда) ж.б.;

3) тууранды сырдык сөздөр (подражательные междометия): шыр-шыр, быр-быр, сылдыр-сылдыр, дүңк-дүңк, пыс-пыс, шык-шык ж.б.

Биздин оюбузча, бул жерде чаташуулар байкалат. Арийне сырдык сөздөрдү толук маанилүү сөздөргө кошууга болбостугу, алар болгону сезимди гана тикеден-тике билдирери белгилүү. Ал эми туурандыларды алардын катарына коюп, экөөнү бирдей кароого мүмкүн эмес. Анткени тууранды сөздөр өзүнүн табияты боюнча толук маанилүү сөздөрдүн белгилерине да, кызматчы сөздөрдүн белгилерине да ээ болгон өзгөчө сөз түркүмү.

Н.А.Баскаков [9. 261] каракалпак тилиндеги тууранды жана сырдык сөздөрдү изилдеп, ал уңгуларга басым жасайт. Булар семантикасы жагынан бири-бирине жакын келсе, формасы жагынан этишке туура келет. М: *үр-лаять, улуу-выть, кишене-ржаты, сайра-петь, каңшыла-визжаты (о собаке)*. Бул сөздөр таза тууранды сөздөр болуп эсептелбейт. Булар түрк тилдеринде атайы семантикага ээ болгон сөздөр катары мүнөздөлөрүн билдирет.

Ал эми якут тилиндеги тууранды сөздөрдү изилдеген Л.Н. Харитонов [10. 150] буларды биринчи кезекте өзгөрүлбөгөн сөз түркүмдөрүнүн катарына киргизүү керек экендигин билдирет. Анткени алар жөндөлбөйт, жакталбайт. Бирок ошол өзгөрүлбөгөн сөз түркүмдөрүнөн тууранды сөздөр өзүнүн табияты, грамматикалык өзгөчөлүктөрү боюнча негизги орунду ээлеп турушарын белгилейт.

А.А. Шибановдун «Удмурт тилиндеги тактоочтор» [11. 2011] деген эмгегинде тууранды сөз категориясы 1962-жылы чыккан «Азыркы удмурт тилинин грамматикасы» деген эмгекте тактооч деп берилгендигин белгилеген. Ушул күнгө чейин удмурт тилинде бул эки сөз түркүмү бөлүнгөн эмес. Аларды бир топко киргизишип «наречно-изобразительный» жана «звукоподражательный» деп бөлүштүрүшөт. Табыш тууранды (звукоподражательный) сөздөрдү жандуу, жансыз нерселерден чыккан ар кандай үндөр түзөт. Экинчи тактоочтук-тууранды сөздөргө (наречно-изобразительный) жарык кубулуштарды, кыймыл-аракеттерди, ар кандай абалдагы көрүнүштөрдү, образдарды билдирген сөздөр кирет. Семантикалык жактан бул тилде экинчи топтогу тактоочтук-тууранды сөздөр (наречно-изобразительный) көптөгөн көрүнүштөрдүн комплексин чагылдырат. Ошондуктан алардын мааниси абстракттуу келет. Ал эми тууранды сөздөр өз алдынча аз колдонулат. Алар көбүнчө башка сөздөр менен келип бир маанини билдирет.

Образдуу сөздөр мордов тилинде да тактоочко киргизилген. Ал эми башкыр, морийст тилдеринде

тууранды сөздөр «Кызматчы жана экспрессивдик-эмоционалдык сөз түркүмдөрү» деген түзүлүшкө кирет. Көптөгөн окумуштуулардын билдирүүлөрүнө караганда башкыр тилинде тууранды сөздөр абдан чоң орунду ээлейт. Алардын эмоционалдык-экспрессивдүүлүгү жаратылыштан келип чыгат. Тууранды сөздөрдүн образдуулугу жана элестүүлүгү үндөрдүн чыгышына байланыштуу келет. Фонетикалык түзүлүшү бар жөнөкөй сөздөрдөн айырмасы, буларда фонемалык тутум деген колдонулат. Ар кандай үндөрдүн айкалышы жана алардын тизмеги кандайдыр бир үн чыгарууну ошондой эле, кыймыл-аракетти билдирип турат.

Мындан башка да жалпы түркологияда тууранды сөздөргө арналган илимий эмгектердин, окуу куралдарынын жаралгандыгы бизге маалым. Соңку мезгилдерде тууранды сөздөрдүн теориялык, практикалык маселелеринин такталышына карата болуп жаткан иш-аракеттер эң көйгөйлүү, кызыктуу, актуалдуу маселелерден болуп келет. Табыш менен маанинин ортосундагы байланышты табуу жана белгилүү бир шартта далилдөөгө да аракеттер жасалганын көрүүгө болот. Тилде тилдик каражаттарды грамматикалык жана лексикалык деп бөлүү менен катар тилдин модели келип чыгат. Сөз – тилдик бирдик. Сөз лексикалык жана грамматикалык маанилерге ээ. Сөздүн ар кыл формалык түзүлүшү, лексикалык, грамматикалык маанилери В.В.Виноградовдун, Ф.Ф.Фортунатовдун эмгектеринде берилет. Өткөн кылымдын экинчи жарымына чейин окумуштуулар сөздүн семантикалык түзүлүшүнө эмес, морфологиялык түзүлүшүнө көңүл буруп келишкендигин көрөбүз. Сөз жөнүндө Ф.де Соссюрдун семантикалык түзүлүшү теориясында, В.В.Виноградовдун сөздүн лексико-фразеологиялык формалары теориясына негизделген. Алсак, В.В.Виноградов фразеологизмдерге тиешелүү маселелерди иштеп чыгуу менен, ал фразеологизмдерди семантикалык топторго бөлүштүрүп, классификациясын берген. Ошол мезгилден тартып, бул тил илиминин өзүнчө бир салаасы катары карала баштаган.

Жогоруда айтылгандай, сөз – сөз жасоочу аспект катары өткөн кылымдын экинчи жарымы, XXI кылымдын башына чейин каралган эмес. Азыркы учурда ар кыл эмгектерде бул диспропорцияны жоготуш үчүн, окумуштуулар сөз жасоонун семантикалык аспектинин биринчи планга алып чыгып, өзгөчө объект катары көңүл бурушууда.

Алсак, кабардин-черкас тилиндеги сырдык жана тууранды сөздөрдү изилдеген А.А.Токованын [12. 4] филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн жазылган диссертациясында тууранды сөздөр менен сырдык сөздөрдүн айырмачылыктары каралат. Анда алардын семантикалык көп түрдүүлүгү жана туурандылардын эң башкы өзгөчөлүгү болуп, башка сөз түркүмдөргө көбүнчө этишке өтүп кетиши айтылат. Теориялык жактан булар бир топтун лингвистикалык даражасын аныктайт. Практикалык жактан тууранды жана сырдык сөздөр жазууга караганда оозеки тилдин бирдиги экендигин байкаган. Булардын фонетикалык, семантикалык,

синтаксистик өзгөчөлүктөрүн, функционалдык-коммуникативдик кызматын, классификациясын кабардин-черкас тилинде берет. Алардын негизги айырмачылыгы катары төмөнкүлөрдү көрсөтөт: сырдык сөздөр сезимди билдирет, бирок атын атабайт. Алар көп маанилүү жана контексттин ичинде аныкталат. Сүйлөм мүчөсүнүн милдетин аткарбайт. Ал эми тууранды сөздөр сүйлөмдө толуктоочтун жана бышыктоочтун милдетин аткараарын айтып келип, айлана-чөйрөдөгү конкреттүү болуп жаткан көрүнүштү билдирип, предметтен так чыккан үндү, тирүү жандыктардын ар кандай элестерин билдирерин жана белгилүү бир лексикалык мааниге ээ экендигин, көбүнчө сөз түзүүдө колдонуларын белгилейт.

Ушундай көз карашта казак тилин изилдеген А.Искаков өзүнү “Еликтеш сөздөр туралы” аттуу макаласында тууранды сөздөрдүн спецификалык бөтөнчөлүгүн бөлүп көрсөтүп, аны өзүнчө сөз түркүмү катары карайт. Маанилик өзгөчөлүгүнө карай аларды табыш тууранды жана элес тууранды деп эки чоң топко бөлүштүрөт. Тууранды сөздөрдүн башка сөз түркүмдөрүнө, б.а., зат атооч, этиш, тактооч сөздөргө өтүп колдонуларын белгилейт. А.Искаков тууранды сөздөрдүн уңгулары өзгөрбөстүгүн айтып, аларга фонетикалык өңүттөн изилдөө жүргүзгөн жана тууранды сөздөрдүн өзгөчөлүктөрүн белгилеген: 1) тууранды сөздөр өз алдынча турганда лексикалык мааниге ээ боло алат; 2) сырткы түзүлүшкө, структурага ээ; 3) этиш менен тикеден-тике байланышат; 4) сүйлөм ичинде бышыктоочтун милдетин аткарат [13. 103-111].

Ал эми «Фоносемантикалык деривациянын маселелери» [14. 155] аттуу эмгектин биринчи бабында тууранды сөздөрдү “Батыш европа тил илиминдеги табыш тууроо”, “Орус тил илиминдеги табыш тууроо”, “Түркологиядагы табыш тууроо” деп бир канча классификацияга бөлүштүргөндүгүн көрүүгө болот. Анда казак жана башка түрк тилдериндеги тууранды сөздүн деривацияланышын англис тили менен салыштырып берет.

Эмгекте түрк жана англис тилиндеги тууранды сөздөрдүн семантикалык өнүгүшү тууралуу көптөгөн мисалдар берилип, этимологиялык, сандык, структуралык изилдөөлөр жүргүзүлгөн жана төмөнкүдөй жыйынтыктар чыгарылган. Биринчиден, англис тилиндеги семантикалык өзгөрүүлөрдө чоң конверсия пайдаланылып, сөз жасоонун морфологиялык ыгысыз туунду формаларды жаратары айтылат. Ал эми казак жана башка түрк тилдери агглютинативдүү тилдерге киргендиктен, сөз жасоо процессинде аффиксация же башка сөз айкаштарынын пайда болушу менен негизделет. Экинчиден, англис тилинде тууранды сөздөрдөн башатын алган туунду сөздөр бир гана жаргондук, слэнгдик (сигнификаты «жаргонго» жакын түшүнүк), жөнөкөй сүйлөшүүдө гана колдонулат, түрк тилдеринде туунду тууранды сөздөр өзүнүн көп учурда экспрессивдүүлүгүн жоготуп коюшат. Англис тилиндегидей эле, түрк тилдеринде семантикалык жана морфологиялык туунду сөздөрдүн жаралышы өтө жайылган көрүнүш. Сөздүк түзүлүштү байытууга, тилдердин стилистикалык

кеңейүүсүнө, өсүп өнүгүшүнө, көп түрдүү атоолордун формаларын жаратууга дуушар болорун туура белгилейт.

Кыргыз тил илиминде аталган маселе жөнүндөгү маалыматтар ХХ кылымдын 30-жылдарынан баштап белгилүү. Улуу окумуштуу Касым Тыныстанов алгачкылардан болуп кыргыз тилиндеги тууранды сөздөрдү топтоштуруп, теориялык максатта көңүл бурган. Практикалык жагын да карап чыккан. Ал тууранды сөздөрдүн эрежесин «Бир заттын табышын (үнүн), же көзгө көрүнгөн кыймылын туурап сүйлөйбүз. Мындай туурап сүйлөгөн сөздөрдү тууранды сөздөр дейбиз. Маселен: мылтык тарс этти. Чөптүн башы бышк этти. Суунун башы жыбырады ж.б. [15. 83]» берүү менен тууранды сөздөрдү экиге бөлүп классификациялайт: 1-Тууранды атооч, 2-тууранды этиш. Тууранды сөздөрдүн муун түзүлүшүнүн түрлөрүн, типтерин Кыргыз улуттук илимдер академиясынын кол жазмалар фондусунда сакталып турган К.Тыныстановдун кол жазмаларынан көрүүгө болот [КР УИАсынын кол жазмалар фонду. № 159, 160 инв.]. Мында тууранды сөздөр сөздүк түрүндө түзүлүп, алардын табияты ачылып берилет. К.Тыныстановдун тууранды сөздөр жөнүндөгү изилдөөлөрү М.Ж.Кошуева [2006], А.А.Абдыкалыкованын [2003] эмгектеринде талдоого алынып, илимий жыйынтыктар чыгарылган.

40-жылдары И.А.Батмановдун «Кыргыз тилинин грамматикасы» [1940] эмгегинде тууранды сөздөрдү сырдык сөздөрдүн бир бөлүгү катары карайт. Изилдөөчү Ч.Бактыбаев [16. 18-35] өзүнүн макаласында тууранды сөздөрдүн түзүлүшүнө токтолуп, аларды улама жана курама деп экиге бөлүштүрөт. Ал эми Б.Керимжанова «Кыргыз тилиндеги тууранды жана сырдык сөздөрдүн грамматикалык өзгөчөлүгү» [«Окутуучуларга жардам» журналы 1940] деген макаласында тууранды сөздөрдү сырдык сөздөр менен бирге карайт. Кыргыз тилиндеги сырдык сөздөрдү изилдеген С.Иманалиев [17. 1969] аталган эки сөз түркүмүн кошууга болбой тургандыгын айтып, Б.Керимжанованын пикирине ачык каршы чыгат. Себеби алар бири-бирине таптакыр окшобогон, өзүлөрүнө гана таандык айырмачылыктары бар категориялар экендигин белгилеп көрсөтөт.

Кыргыз тил илиминде тууранды сөздөр атайын илимий изилдөөнүн объектиси болуп, изилдене башташы катары өткөн кылымдын 50-жылдарын карасак болот. Анда Б.М.Юнусалиевдин «Кыргыз тилин окутуунун кээ бир маселелери жөнүндө» [18. 1951] деген макаласында, ошондой эле «Кыргыз лексикологиясы» аттуу эмгегинин бир бөлүгү атайын тууранды сөздөргө арналып жазылган. Эмгекте окумуштуу алардын пайда болушу, семантикалык, фонетикалык, морфологиялык бөтөнчөлүктөрүн белгилеп классификациялаган. Б.М.Юнусалиев [19.152] тууранды сөздөрдүн уңгулары өзгөрүп жана өнүгүүгө учураса да ар бири өз алдынча маанисин сактап, лексикалык категория катары атайын изилдөөгө татыктуу экендигин далилдеген.

Бул маселеге кыргыз тил илиминде атайын кайрылган көрүнүктүү окумуштуу – С.Кудайберенов.

Алсак, илимпоз аталган топко өзгөчө көңүл буруп, бай материалдарды жыйнап, аларга ар тараптуу иликтөөлөрдү жүргүзүүнүн натыйжасында кандидаттык ишин коргогон. Анын «Кыргыз тилиндеги тууранды сөздөр» [20. 1957] деген монографиялык эмгегинде алардын лексикалык жана фонетикалык өзгөчөлүктөрүнө, семантикалык жактан классификацияланышына токтолуп, этимологиясы, мааниси, түзүлүшү сыяктуу маселелерге салыштырма ыкманын негизинде жаңылыктарды киргизген. Ал кыргыз тилиндеги тууранды сөздөр менен монгол тилиндеги тууранды сөздөрдү салыштырган. Ошону менен бирге кыргыз тили мындай сөзгө өтө бай келерин, алар оозеки кепте, көркөм адабиятта ачыктык, тактык берүү максатында жыш колдонуларын айтат. Аталган тилдик бирдиктер маани жактан да, морфологиялык, фонетикалык өзгөчөлүгү боюнча да, синтаксистик жактан да башка сөз түркүмдөрүнөн айырмаланып турарын белгилейт. Мааниси жана грамматикалык белгилерине карата табыш тууранды сөз жана элес тууранды сөз деп экиге бөлүп карайт.

Тууранды сөздөргө кайрылып, таза лингвистикалык планда изилдөө жүргүзгөн, кыргыз тили илиминде эле эмес бүтүндөй түркологияда алгылыктуу иш-чараларды жасаган окумуштуулар Б.М.Юнусалиевдин, С.Кудайбергеновдун жараткан эмгектери бүгүнкү күндө да өз актуалдуулугун жоготпой, зор кызмат кылууда. Бул эмгектер улам кийинки муундун изилдөөчүлөрүнө методологиялык негиз катары кызмат кылары шексиз.

Кийинки жылдары жарык көргөн окуу китептеринде тууранды сөздөр боюнча маалыматтар толукталып, такталып берилгендигин, алардын стилдик кызматына да көңүл бурулгандыгын көрөбүз.

Маанилик жактан экиге эмес үч *табыш*, *элес*, *туюм* топко бөлүштүрүлүп каралышы К.Дыйкановдун «Кыргыз тили таблица түрүндө» [1989: 292]; И.Абдувалиев., Т.Садыков тарабынан түзүлгөн «Азыркы кыргыз тили (Морфология), [1997]» аттуу эмгектерде берилет.

Кийинки мезгилдерде кыргыз тилиндеги тууранды сөздөргө салыштырма-типологиялык планда иштелген Н.О.Турганбаевдин «Кыргыз жана өзбек тилдериндеги имитативдердин фоносемантикасы» [2008], Эргүн Кожа «Түрк жана кыргыз тилиндеги тууранды сөздөрдүн салыштырма типологиясы» [2010] аттуу саналуу гана илимий эмгектер жаралды.

Аталган маселенин стилдик, эмоционалдык-экспрессивдик жагын карап, иликтеген бирден-бир эмгек катары окумуштуу Т.Аширбаевдин «Кыргыз тилинин стилистикасы» [2000] аттуу 4 китептен турган студенттер үчүн окуу китебин атоого болот. Автор тууранды сөздөрдүн фонетика-стилистикалык, морфолого-стилистикалык жагын карап, аталган каражаттар катышкан чыгармалар уккулуктуу жана элестүү болорун айтып өткөн.

Бул көйгөйлүү маселени изилдөөнүн натыйжасында бир жыйынтыкка келсек болот. Тууранды сөздөрдү өз алдынча сөз түркүмү катары эсептөөбүз зарыл. Тууранды сөздөр кандайдыр бир деңгээлде

табыштын атын атайт. Сөз жасоодо башка сөздөрдөн тууранды сөздөр жасалбайт, башка сөздөрдү жасоого ийкемдүү. Сүйлөмдө сүйлөм мүчөлөрүнүн милдетин аткара алат. Тууранды сөздөр мүнөзү боюнча образдуулукту, элестүүлүктү жаратуучу бирдик. Тууранды сөздөр мааниси боюнча табыш, элес, туюм болуп үчкө бөлүнөт. Башка сөз түркүмдөрүнө караганда бул тилдик каражаттар семантикалык, фонетикалык морфологиялык жана синтаксистик кызматы жактан да айырмаланып турары байкалат. Түркологияда да, кыргыз тил илиминде да тууранды сөздөрдүн лексика-семантикалык маселелери боюнча изилдөөчүлөрдүн ортосунда бирдей пикирдин жоктугу байкалат. Мунун өзү тил илиминде изилдене турган маселелерден экендигин айгинелейт. Алардын табияты татаал жана талаш сөз түркүмү катары каралышы тереңдетип изилдөөнү талап кылат.

Адабияттар:

1. Ашмарин Н.И. О морфологических категориях подражаний в чувашском языке. - Казань, 1928.
2. Ашмарин Н.И. Основы чувашской мимологии: О подражательных словах в чувашском языке. - Казань, 1918.
3. Махмут Кашкари. Дивану лугати-ат түрк (Түркий тилдер сөз жыйнагы) / Которгондор: Абдувалиев И., Ахматов Т., Оморов А., Султаналиев И., Толубаев М. – Б.: «Бийиктик», 1-том. - 2013. - 334 б
4. Орозбаков С. Манас [Текст] / Ред. колл. – Ф.: Кыргызстан, 1-китеп, 1978.
5. Орозбаков С. Манас [Текст] / Ред. колл. - Ф.: Кыргызстан, 2-китеп, 1980.
6. Дмитриев Н.К. Строй тюркских языков. - М., 1962. - С. 85.
7. Конов А.Н. Грамматика современного турецкого языка. - М-Л.: 1956.
8. Байтурсынов А. Тил табылымы. - Алматы. 1992. - 261.
9. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык. Фонетика и морфология – М.: Ч. 1. 1952. С. 242
10. Харитонов Л.Н. Типы глагольной основы в якутском языке. – М-Л., 1954. С.150
11. Шибанов А.А. Наречия в удмурском языке [Текст]: / автореф. дисс. ... к.филол.н. - Ижевск. 2011. - С.24.
12. Токова А.А. Междометия и звукоподражания в кабардино-черкесском языке [Текст]:/ автореф. дисс. ... канд. филол. наук. /А.А.Токова. – Нальчик, 2010. - С.26.
13. Исаков А. О подражательных словах в казахском языке. Тюркологический сборник, 1, М.-Л., 1951.
14. Хусайнов К.Ш., Жубанова М.Х. Проблемы фоносемантической деривации. – Алматы. Ғылым, 1998.
15. Тыныстанов К. Кыргыз тили. - Ф., 1934.
16. Бактыбаев Ч. Тууранды сөздөр жана анын кайсы бир бөтөнчөлүктөрү. // Окутуучуларга жардам, 1940.
17. Иманалиев С. Кыргыз тилиндеги сырдык сөздөр. - Ф.: Мектеп, 1969.
18. Юнусалиев Б.М. Кыргыз тилин окутуунун кээ бир маселелери жөнүндө. // «Мугалимдерге жардам» журнал, №6. - Ф., 1951.
19. Юнусалиев Б.М. Кыргызская лексикология (Развитие корневых слов) – Ф.: Киргосучпедгиз, Ч.1. 1959.
20. Кудайбергенов С. Подражательные слова в киргизском языке. - Ф.: Киргизучпедгиз, 1957.